

Dımaşk Hâkimi Tuğtegin: Haçlılarla Mücadele, Savaş ve İttifak

Tughtigin, Ruler of Damascus: Struggle with the Crusaders, War, and Alliance

Birsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU¹

¹Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: B.K. 0000-0002-9497-4687

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Birsel Küçüksipahioğlu (Prof. Dr.),
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: birselsipahi@gmail.com

Başvuru/Submitted: 26.07.2024

Revizyon Talebi/Revision Requested:
13.08.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
18.08.2024

Kabul/Accepted: 17.09.2024

Atıf/Citation: Küçüksipahioğlu, Birsel.

"Tughtigin, Ruler of Damascus: Struggle with the Crusaders, War, and Alliance," *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 45 (2024), 95-116.

<https://doi.org/10.26650/jos.1522758>

Öz

1095'te resmen başlayan Haçlı Seferleri sırasında Haçlılarla mücadele büyük bir özveri ve gayretle Türkler tarafından gerçekleştirildi. Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın Haçlılara karşı Anadolu'yu geçilmez kılan stratejisi ve başarısı önemlidir. 1108'de Büyük Selçuklu Devleti tarafından Haçlılarla mücadele devlet politikasına dönüştü ve Sultan Muhammed Tapar tarafından bu göreve Musul emiri Mevdûd b. Altuntegin getirildi. Mevdûd ile başlayan, İmâdeddin Zengi ve Nureddin Mahmud Zengi ile devam eden süreç, Belek, Aksungur el-Porsuki, İlğazi ve Dımaşk Atabeği Tuğtegin tarafından desteklendi.

Tuğtegin'in, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un yanında yer aldığı, çalışkanlığı ve başarısı ile meliki etkilediği, bu sebeple Tutuş tarafından oğlu Dukak'a atabeg tayin edildiği bilinmektedir. Tutuş'un 1095 Rey Savaşı'nda hayatını kaybetmesinden sonra Dukak'a olan bağlılığını devam ettiren Tuğtegin bu süreçte Dımaşk'ı Haçlı tehlikesine karşı koruması ve melikliği güçlendirme faaliyetleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Dukak'ın 1104'te ölümünden sonra ise siyasi oluşumunu başlatarak Dımaşk Atabegliği veya Tuğteginliler Hanedanlığı'nı kurmuştur. Müstakil yönetimi boyunca halkına cömert ve adil davranan Tuğtegin, Haçlılarla mücadele etmiş, dönemin şartları gereği onlarla ittifak yapmaktan da çekinmemiştir. Bu makale Tuğtegin'in Haçlılarla ilişkilerini ele alarak, savaş, ittifak ve anlaşma üzerinden belirlediği politikalarla onlara bakışını değerlendirmeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dımaşk, Tuğtegin, Haçlılar, Taberiye, Kudüs

ABSTRACT

During the Crusades, which officially began in 1095, the Turks carried out the fight against the Crusaders with great devotion and zeal. The strategy and success of the Turkish Seljuk Sultan Kiliç Arslan I against the Crusaders, who made Anatolia impassable against them Crusaders were important. In 1108, the struggle against the Crusaders was turned into a state policy by the Great Seljuk Empire, and Sultan Muhammad Tapar appointed Mawdûd, amir of Mosul, to this task. The process that started with Mawdûd and continued with İmâd al-Din Zangi and Nûr al-Din Maḥmûd Zangi was supported by Belek, Aksunkur al-Bursuki, İlghâzi and Tughtigin, the Atabeg of Damascus.

It is known that Tughtigin was a supporter of the Seljuk Malik of Syria Tutush,

who impressed the malik with his diligence and success. For, this reason, he was appointed atabeg to his son Dukāk by Tutush. After Dukāk's death in 1104, he began his political formation and established the Atabegate of Damascus or Tughtiginites. Tughtigin, who treated his people generously and fairly throughout his independent rule, fought against the Crusaders and did not hesitate to ally with them due to the conditions of the period.

Keywords: Damascus, Tughtigin, Crusaders, Tiberias, Jerusalem

EXTENDED ABSTRACT

It is not known where and when Tughtigin, who took part in the struggle against the Crusaders, was born, but it is thought that he impressed the Seljuk Malik of Syria Tutush with his diligence and success while he was in the service of Tutush, and probably for this reason Tutush appointed him atabeg to his son Dukāk. Tughtigin, who took part in the Battle of Ray in 1095 on the side of Tutush, was captured in the battle and Tutush lost his life. However, through the prisoner exchange agreement with Barkyaruq, he was freed and returned from Isfahān to Damascus. He was welcomed with respect by the dignitaries, especially Dukāk, and regained his former reputation. After this, Tughtigin sided with Dukāk and tried to make him strong in Syria. When the Crusades started and the Crusaders headed toward Antioch, Tughtigin, who went with Dukāk to request the help of the ruler of the city, Yaghi Siyan, took part in the army of Kerboga, who came to expel the Crusaders from Antioch after the battle with the Crusaders in Albara (el-Bāre) in December 1097. After Antioch, Tughtigin did not intervene with Dukāk in the advance of the armies of the First Crusade toward Jerusalem. In 1101, 1102 and 1103, the atabeg was instrumental in the capture of Jableh, Rahbeh and Hims. With the death of Dukāk in 1104 and his successor Tutush soon after, he began his political formation and established the Atabegate of Damascus or the Tughtiginites.

After a severe illness, Tugtegin, who took over the government independently, captured Baalbek and Raphanea in April 1105. He then participated in the Fatimid campaign to expel the Crusaders from the region and regain possession of Palestine. On 27 August, 1105, the battle with the Crusaders under the command of King Baldwin I of Jerusalem in Ramla ended in defeat, despite all the efforts of the Muslims. After this, he prioritized the fight against the Crusaders. This struggle, which was sometimes a war alliance, was extremely important considering the political situation of the region. Because from the moment the Crusaders arrived in the region, they had determined policies to be permanent, continuous, and successful, and they had endeavored to expand. It is noteworthy that the Crusaders, who were intensely active in Anatolia, Syria, and Palestine, insisted on Mosul, Aleppo, and Damascus, which had a strategic position. For this reason, Tughtigin tried to ensure the security of Damascus against the Crusaders, and as a result, he captured and destroyed the Al'āl Castle built by the Crusaders to be used as a base for attacks against Muslims and to follow the activities of Damascus. To demonstrate this sensitivity toward Muslim cities exposed to the Crusader danger, Tughtigin

supported the Am r of Tripoli, Fakhr al-Mulk ibn Amm r, during the Crusader siege of Tripoli.

The atabeg, who organized expeditions to strategically important Tiberias in 1106 and 1108, signed a 10-year agreement with King Baldwin I of Jerusalem in 1108. With the comfort of this agreement, he participated in the expedition of Mosul Governor Mawd d b. Altuntegin, who was assigned to fight the Crusaders by the Seljuk Sultan Muhammad Tapar, to Urfa (Edessa) in 1110. On 28 June 1113, he again acted with Mawd d against the Crusaders in the Battle of Tiberias. However, he was accused of being personally responsible for Mawd d's assassination in Damascus on October 10 1113. Sultan Muhammad Tapar was also of the same opinion. Due to this and the influence of Ilgh z , the ruler of Aleppo, Ilgh z  collaborated with the Crusaders against the sultan, but later regretted it and continued his struggle against the Crusaders. His being forgiven by the sultan in 1116 strengthened his activities against the Crusaders, and he supported Aksunkur al-Bursuk , the ruler of Mosul, who endeavored to expel them from the region. Then he tried to prevent the Crusaders jointly with Ilgh z .

When the city of Tyre, which had been under Fatimid rule for 10 years, was besieged by the Crusaders on 15 February 1124 with Venetian support, Tughtigin could not remain indifferent to the help requested from him and tried to protect the city. Tyre, which had been previously subjected to Crusader attacks and sieges before, could hardly withstand this siege. Tughtigin realized the impossibility of defending the city under difficult conditions and sent envoys to the Crusaders, informing them that Tyre would be surrendered on the condition that those who wanted to stay in the city would be allowed to leave and go to other places. Upon the acceptance of this offer by the Crusaders, the city gates were opened on July 7, 1124, the people were allowed to leave. In this way, Tyre was out of the hands of the Muslims.

After Tyre fell to the Crusaders, Tughtigin joined Aksunkur al-Bursuk 's army in 1125 and played a role in the capture of Kafartab in May 1125. However, he was heavily criticized for giving Banyas to the Batiniyya and was accused of giving them a foothold in Syria. The atabeg reacted to the fact that King Baldwin II of Jerusalem, who had been captured by the am r of Belek, had been freed. After his arrival in Jerusalem, he began attacking around Damascus in January 1126. Crusader rulers usually took action against the Turkish-Islamic world to avenge their captivity and attacked important cities, especially Damascus and Aleppo. Tughtigin, who died in February 1128 in Damascus, was known as a wise, just, benevolent and generous am r, and his merciful approach to his people and fair administration were praised. For this reason, his people were very saddened by his death, wept, and mourned for days. Tughtigin, who made great efforts to protect Damascus against the Crusaders, sometimes allied with the Crusaders, but he did so because he was afraid of losing Damascus or the Seljuks taking it from him. The alliance with the Crusaders was a situation that emerged according to the conditions of that period, and it is known that some other beys and am rs also made such alliances. In addition, his sensitivity toward the possession and defense of Damascus was not only against.

Giriş

24 Kasım 1072'de Büyük Selçuklu Devleti tahtına çıkan Sultan Melikşah (1072-1092) ile birlikte kapsamlı bir genişleme siyaseti başlanmış, Selçuklular adına Atsız b. Uvak 1076'da Dimaşk'ı ele geçirirken, Suriye ve Filistin bölgesinin fethi sultan tarafından kardeşi Tutuş'a bırakılmıştı. Kısa sürede Atsız'ı bertaraf ederek Dimaşk'a hâkim olan (1079) Tutuş bu şekilde Büyük Selçuklulara tâbi Suriye Selçukluları'nı kurdu. Sultan Melikşah'ın 1092'de ölümü üzerine saltanat iddiasıyla harekete geçen Tutuş, Musul, Rahbe, Nusaybin, Harran, Urfa, Rakka, Antakya, Âmîd ve Meyyâfârikîn'i zapt etti. Hatta Abbasi halifesine başvurarak kendisinin tasdik edilmesini istedi. Ancak halife tarafından bu talep reddedildi. Tutuş, bunun üzerine Selçuklu tahtında bulunan Melikşah'ın oğlu Berkyaruk'u destekleyen emirleri Halep valisi Aksungur ile Urfa hâkimi Bozan'ı öldürterek 1094 yılında Bağdat'ta adına hutbe okunmasını sağladı. Bundan sonra da Melikşah'ın hanımı Terken Hatun ile işbirliği yaparak Berkyaruk üzerine yürüdü. Tutuş ile yaptığı savaşta yenilgiye uğrayan Berkyaruk daha sonra 26 Şubat 1095'te onunla yaptığı Rey Savaşı'nı kazanarak durumunu güçlendirdi. Bu savaşta yeğeni karşısında yenilgiye uğrayan Tutuş hayatını da kaybetti. Tutuş'tan sonra devleti iki oğlu arasında paylaşıldı. Dukak Dimaşk'ta, Rıdvan da Halep'te hüküm sürdü.¹

Türk dünyasının içinde bulunduğu bu kaos ortamı feodal yönetimin hâkim olduğu Avrupa'yı etkiledi. Malazgirt zaferinden bu tarafa dikkatli bir şekilde doğuyu takip eden Avrupa Türklerin gelmesi ile birlikte Hristiyanlığın doğu sınırının tehlike içinde olduğunu, Bizans İmparatorluğu'nun bu sınırı koruyamadığını söylemeye başladı. Hatta Papa II. Urbanus 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında gerçekleşen Clermont Konsili'nde Avrupa'yı Türklere karşı mücadeleye davet etti. Papanın yaptığı konuşma çok etkileyici oldu ve Birinci Haçlı Seferi orduları hazırlanmaya başladı. Bu ordular Fransa Kralı Philippe'in kardeşi Hugue de Vermandois, Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon, Güney İtalya Normanlarının reisi Bohemund, Toulouse Kontu Raymond de St. Gilles, Normandia Dükü Robert, Blois Kontu Etienne ve Flandre Kontu II. Robert'ten oluşmaktaydı. Değişik zamanlarda yola çıkan bu orduların bir kısmı Macaristan üzerinden, bir kısmı da Via-Egnatia yolunu kullanarak 1096 yılı Kasım ayından itibaren Bizans İmparatorluk başkenti İstanbul'a gelmeye başladı. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) tarafından ağırlanan bu orduların liderleri imparatorun isteği üzerine Batı adetlerine uygun olarak kendisine vasallık yemini etti. Ordular İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'da yürümeye başladı ve ilk hedef olarak Türkiye Selçuklu başkenti İznik'i seçti. Beş hafta kuşattıkları İznik'i imparatorluğa bırakmak durumunda kalan Haçlılar buradan Lefke-Dorylaion-Konya üzerinden Antakya'ya geldi. Urfa ve Antakya'yı ele geçirip devletler kurduktan sonra Suriye-Filistin topraklarında ilerleyerek Kefertâb, Masyaf, Hısnü'l-Ekrâd, Beyrut-Sayda-Sûr-Akkâ-Hayfa-Kaysâriye-Arsuf ve Remle üzerinden kısa süre önce Fâtimilerin eline geçmiş olan Kudüs'e ulaştı ve 15 Temmuz 1099'da burayı zapt ederek

1 Azimi, *Târîhu 'l-Azîmî*, trc. Ali Sevim, *Azîmî Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (h. 430-538= 1038/39-1143/1144)*, Ankara: TTK Yayınları, 2006, s.21 vd; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 91 vd.

Kudüs Haçlı Krallığı'nı kurdu. Bundan on yıl sonra da 12 Temmuz 1109'da Trablusşam'ı alarak dördüncü devletlerini tesis ettiler.² Haçlılarla mücadele büyük özveri ve kararlılıkla Türkler tarafından gerçekleştirildi.³ O Türk beylerinden biri de Atabeg Zahiraddin Tuğtegin'di.

1- Atabeg Zahiraddin Tuğtegin ve Dımaşk

Haçlılarla mücadelede önemli bir yer tutan Tuğtegin'in nerede ve ne zaman doğduğu bilinmemekte, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un yanında olana kadar ki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Tutuş'un hizmetindeyken kısa sürede çalışkanlığı ve başarısı ile meliki etkilediği, muhtemelen bu nedenle Tutuş tarafından oğlu Dukak'a atabeg tayin edildiği düşünülmektedir. Üstelik Tutuş tarafından Meyyâfarikin valiliğine de atanmıştır.

Tuğtegin, 1095'te yapılan Rey Savaşı'nda Tutuş'un yanında yer alarak bağlılığını sürdürmüştü, bu savaşta Tutuş hayatını kaybederken, kendisi esir düşmüştü. Ancak Sultan Berkıyruk ile yapılan esir değişimi anlaşmasıyla serbest kalarak İsfahan'dan Dımaşk'a dönmüş ve başta Dukak olmak üzere ileri gelenler tarafından saygıyla karşılanmıştı. Eski itibarına yeniden kavuşarak Dımaşk Melikliği'nin tüm işlerini idare etme sorumluluğunu üzerine alan Tuğtegin ayrıca Dımaşk ordu komutanlığına getirildi. Ardından Dukak'ın annesi Safvetül-mülk ile evlenerek siyasi gücünü artırdı.⁴

Dukak ve Rıdvan arasında yaşanan siyasi gerginlikte Dukak'ın tarafında bulunan Tuğtegin, Rıdvan'ın 1096 yılından itibaren Dımaşk'a yönelik seferlerinde de Dukak'a sadakatını devam ettirerek dikkatleri üzerine çekti. Hatta iki kardeş arasında 22 Mart 1097'de meydana gelen ve Dukak'ın yenildiği Kınnesrin Savaşı'nda da bu desteğini sürdürdü.⁵ Atabeg güney Suriye'de Dukak'ın hâkim güç olmasında etkili oldu.

Haçlı Seferleri başladığında ve Haçlılar Antakya'ya doğru yöneldiklerinde şehrin hâkimi Yağısıyan'ın yardım isteğine Dukak ile birlikte giden Tuğtegin Aralık 1097'de Albara'da (el-Bâre) Haçlılarla yapılan savaşta yer aldı. Yiyecek aramak için Müslüman topraklarına doğru yola çıkmış bulunan 20.000 kişilik Haçlı gücü Bohemund ve Flandre Kontu Robert liderliğinde Albara'ya ulaşmış ve habersiz bir şekilde burada Türklerle karşılaşmışlardı. Bohemund'dan daha önde konuşlanmış bulunan Robert'i kuşatan ve başarılı olan Türkler

2 Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium*, RHC. occ., iii, s. 324 vd. trc. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville: 1969, s. 66 vd; Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, RHC. occ., I, s. 38 vd, trc. E. A. Babcock ve A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre*, 2 cilt, New York: 1943, I, s. 87 vd Ayrıca bkz. Birsal Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s.16 vd; aynı yazar, *Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2021, s. 12, 91 vd.

3 Küçüksipahioğlu, "Haçlılarla Mücadelede Türklerin Rolü", *Savaş Tarihi*, ed. Dr. Erdal Korkmaz-Dr. Sadık Emre Karakuş, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023, s. 21-47.

4 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, trc. İstanbul 1987, X, s. 207 vd; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 232. Ayrıca bkz. Muammer Kemal Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi Zahir al-Din Toğ-Tegin*, (Doçentlik Tezi), İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1965, s. 15 vdd; Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabegliği (Toğ-Teginliler)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın, 1985, s. 5 vd; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 244-245.

5 İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb fi Târîhi Haleb*, trc. Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi. İbnü'l-Adîm, Buğyetü'l-taleb fi Tarihi Haleb*, Ankara: TTK Yayınları, 1982, s. 89. Krş. Özergin, *a.g.t.*, s. 26 vd.

arkadan Bohemund'un gelmesiyle geri çekilmek durumunda kaldı. Bu Müslüman güç cesurca mücadele etmiş, onları korku içinde bırakmış fakat istedikleri sonucu alamayarak Antakya'yı Haçlılardan kurtaramamışlardı.⁶ Bu olayın ardından Dımaşk'a dönen Dukak ve Tuğtegin Haçlıları Antakya'dan çıkarmak için gelen Kürboğa'nın ordusuna katıldı (Haziran 1098). Ancak Kürboğa'nın davranışları ve tartışmalı kararları yüzünden Haçlılarla savaş başlamadan ordudan ayrılarak Dımaşk'a geri döndü.

Antakya'dan sonra Tuğtegin, Birinci Haçlı Seferi ordularının Kudüs'e doğru ilerlemelerine Dukak ile birlikte müdahil olmadı. Zaten Haçlılar Kudüs'e doğru yol alırken, güzergâh olarak sahili belirlemiş, karşılaşılabilecekleri tehlikeleri düşünerek Dımaşk'ı tercih etmemişlerdi. Ancak Kudüs'ü acımasızca ele geçirdikten sonra artık hedeflerinde doğrudan Dımaşk'ta yer aldı.

Tuğtegin, Kudüs'ün zapt edilip, Haçlı Krallığı'nın kurulmasının ardından muhtemelen Ağustos 1101'de Trablus'taki Ammaroğulları'na ait Cebele'nin alınmasını sağladı. Bunda Haçlılara karşı şehri elinde tutmanın zorluğunu ifade eden Cebele kadısı İbn Süleyha'nın rolü olmuş ve Tuğtegin oğlu Böri'yi göndererek şehri ele geçirmişti.⁷ Ancak Böri'nin hâkimiyetinde Cebele zor günler geçirmeye başlayınca halkın yeniden Ammaroğulları'na başvurmasıyla şehir Dımaşk yönetiminden ayrılarak Trablus'a bağlandı.⁸ Tuğtegin bu olayın ardından Melik Dukak ile birlikte Kürboğa'ya ait olan ve onun 1102'de ölümünden sonra Emir Kaymaz'ın yönetimine geçen Rahbe'nin zaptında etkili oldu. Şehir emirin vefatı sonrası halkın isteğiyle Dımaşk yönetimine geçti (1103). Rahbe, ticaret yolları üzerinde, önemli bir noktadaydı. Bu nedenle alınması Dımaşk'a stratejik bir mevki kazandırdı.⁹ Rahbe'yi Hıms'ın zaptı takip etti. Buranın hâkimi Cenâhüdevle'nin Mayıs 1103'te Bâtıniler tarafından şehit edilmesinden sonra bunu fırsat bilen Haçlı lideri Raymond St. Gilles şehir önlerine gelip karargâh kurarak Hıms'a bağlı yerleri işgal etti. Raymond'un niyeti diğer Haçlı liderleri gibi siyasi bir oluşum başlatmaktı. Ancak Cenâhüdevle'nin eşi oğlu Rıdvan'a haber göndererek Hıms'a gelmesini ve şehri almasını istedi fakat Hıms halkı şehirlerinin Rıdvan'ın eline geçmesine rıza göstermediklerinden

6 *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, RHC. occ.*, III, s. 134, trc. Rosalind Hill, *The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, Oxford: 1979, s. 30 vd; Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem, RHC. occ.*, III, s. 244, trc. J. H-L. L.Hill, *Raymond d'Aguilers*, Philadelphia: 1968, s. 34 vd; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, 182 vd, I, s. 215 vd; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 237-238. Krş. Claude Cahen, *La Syrie du Nord à L'époque des Croisades et la Principaute Franque d'Antioche*, Paris: 1940, s. 213; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret İşıltan, Ankara: TTK Yayınları, 1989, I, s. 169; aynı yazar, "The First Crusade: "Antioch to Ascalon", *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton, Marshall W Baldwin, Madison, Milwaukee, London::1969, s. 312; Özergin, *a.g.t.*, s. 35 vd; Alptekin, *a.g.e.*, s.12; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 183, 247-248.

7 İbn Süleyha'nın isyanı ve şehirdeki müstakil yönetiminden rahatsız olan İbn Ammar, Dukak'tan yardım istemiş, Dukak da Tuğtegin ile birlikte Cebele'ye gelerek şehri kuşatmıştı. Ancak bu kuşatma sırasında Tuğtegin dizine isabet eden bir ok yüzünden yaralanınca Dukak kuşatmayı kaldırmak durumunda kaldı. Bundan sonra da şehir üzerine Haçlıların saldırıları başladı. Yukarıda bahsedilen gelişmeler bu olaydan sonra yaşanmıştır.

8 Azimi, s.26;İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, trc. H.A.R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, London:1932, s. 51 vd; İbnü'l-Esîr, X, s. 255 vd. Krş. Özergin, *a.g.t.*, s. 45 vd; Alptekin, *a.g.e.*, s.16-17; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 253-254.

9 İbnü'l-Kalânîsî, s. 56; İbnü'l-Esîr, X, s. 295. Krş. Özergin, *a.g.t.*, s. 48;Alptekin, *a.g.e.*, s.18-19; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 255-256.

Dukak'a teslim edilmesini uygun gördü. Böylece Hıms, Dımaşk'a bağlanırken, melik tarafından naıplığı Tuğteğin'e verildi. Hıms'a Dukak'ın h kım olmasından sonra Raymond St. Gilles Şehir önlerinden ayrılmak durumunda kaldı.¹⁰ Hıms'ın alınmasıyla Dımaşk h kimiyeti daha da genişledi.

Melik Dukak Haziran 1104'te hayatını kaybetti. Kendisinden sonra henüz bebek yaşta olan oğlu Tutuş'un tahta geçmesini, Tuğteğin'in ona atabeg olmasını ve melikliğin idaresiyle ilgilenmesi vasiyetinde bulunmuş, Dımaşk'ı emanet etmişti. Tuğteğin, bu vasiyete rağmen üç ay sonra Dukak'ın kardeşi Ertaş'ı 17 Eylül 1104'te melik tayin ederek adına hutbe okuttu. Ancak Ertaş'ın Dımaşk'tan gizlice kaçması ve Tutuş'un ölümünden sonra Tuğteğin müstakıl olarak siyasi oluşumunu başlatarak Tuğteğinliler veya Dımaşk Atabegliği'ni kurdu.¹¹

2- Tuğteğin ve Haçlılar

Atabegliğini oluşturduktan sonra Tuğteğin'i uğraştıran en önemli meselelerden biri Haçlılar oldu. Kimi zaman savaş, kimi zaman ittifak Őeklinde geçen bu mücadele bölgenin siyasi durumu düşünüldüğünde son derece önemliydi. Zira Haçlılar bölgeye geldikleri andan itibaren kalıcı, devamlı ve başarılı olabilmek için politikalar belirlemişler, genişleme çabası içinde olmuşlardı. Anadolu, Suriye ve Filistin bölgesinde yoğun faaliyet içinde olan Haçlıların özellikle stratejik konuma sahip Musul, Halep ve Dımaşk üzerinde ısrarla durmaları dikkat çekiciydi.¹²

Tuğteğin geçirdiği ağır bir hastalıktan¹³ sonra ilk olarak Nisan 1105'te Baalbek ile Refeniyye'yi ele geçirdi. Ardından F tımilerin Haçlıları bölgeden çıkarmak ve Filistin'e yeniden sahip olabilmek için giriştikleri faaliyetlerde yer aldı. Gönderdiği 1300 kişiden oluşan askeri güç ile F tımileri destekledi hatta bizzat yardıma gittiği rivayeti de bulunmaktadır. 27 Ağustos 1105'te Kudüs Kralı I. Baudouin komutasındaki Haçlılarla Remle'de yapılan savaş Müslümanların tüm çaba ve iddialarına rağmen yenilgi ile sonuçlandı. Müslümanların Haçlıları çok büyük bir tehlike olarak bir kez daha görmelerini sağlayan bu savaş aynı zamanda Kudüs Kralı I. Baudouin ile Tuğteğin'e karşı ittifak yapma düşüncesinde olan Ertaş'ın ümitlerini sona erdirdi.¹⁴

Tuğteğin bundan sonra neredeyse ölümüne kadar sürekli olarak Haçlılara karşı Dımaşk'ın

10 İbnü'l-Kal nisi, s. 57-58; İbnü'l-Esir, X, s. 282. Ayrıca bkz. K  ksıpahıoğlu, *Trablus Haçlı*, s. 59.

11 Azimi, s.27; İbnü'l-Kal nisi, s. 62; İbnü'l-Esir, X, s. 304; İbn Kesir, *el-Bid ye ve'n-nih ye*, Mısır 1932, trc. M. Keskin, *el-Bid ye ve'n-nih ye. Büyük İsl m Tarihi*, 15 cilt, İstanbul:  ağrı Yayınları, 1994, s. 316-317. Ayrıca bkz. Alptekin, *a.g.e.*, s. 20 vd; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s. 257 vd.

12 K  ksıpahıoğlu, "Artuklu Döneminde Orta Doğu'da Haçlılar ve Politikaları", *Bir Medeniyet Merkezi Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 3-4 Kasım 2016 Mardin*, Mardin: 2017, s. 95-101.

13 Tuğteğin, 1104 yılında ağır bir hastalığa yakalandı. Dımaşk'ın Haçlıların eline geçmesinden çekindiği için Artukoğlu Sökmen'e haber göndererek yanına gelmesini, Dımaşk ile ilgili kendisiyle iştişare edeceğini ve n ip olarak onu tayin edeceğini ifade etti. Bunun  zerine Sökmen yola çıkmış ancak Dımaşk Hıms arasındaki el-Karyeteyn'e geldiğinde hayatını kaybetmişti. Bkz. K  ksıpahıoğlu, *Trablus Haçlı*, s. 65-66.

14 İbnü'l-Kal nisi, 68-69, 70-71; Fulcherius Carnotensis, *RHC. occ.*, III, s. 411 vd, trc, s. 182 vd. Krş.  zergin, *a.g.t.*, s.59 vd; Alptekin, *a.g.e.*, s. 30; Runciman, *a.g.e.*, II, s. 73 vd; Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)*, Ankara: TTK Yayınları, 2020, s. 105 vd.

güvenliğini sağlamaya çalıştı. Çünkü onlar için Dımaşk'ın ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Bu nedenle Kudüs Krallığı'na ait Taberiye'nin doğusunda bulunan Sevad ile el-Beseniyye arasında Haçlılar tarafından inşa edilen Al'al Kalesi'ni zapt ederek Aralık 1105'te yıktı. Bu kale Dımaşk'ın faaliyetlerini takip edebilmek, yolların güvenliğini sağlayabilmek ve Müslümanlara yönelik saldırılar da üs olarak kullanılabilmesi için Taberiye hâkimi Hugues St. Ömer tarafından inşa edilmişti. Kral Baudouin'in yardım teklifini kabul etmeyerek Tuğtegin ile tek başına savaşı göze alan Hugues ağır bir yenilgiye uğradı. Tuğtegin yıkıldıktan sonra Al'al Kalesi'nin enkazının bile orada kalmasını istememiş bir başka yere taşınmasını sağlamıştı.¹⁵

Al'al Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra Tuğtegin Trablusşam'a yardım etmeye çalıştı. 1104'ten itibaren yoğun olarak Haçlı saldırılarına uğrayan şehir önce Birinci Haçlı Seferi'nin önemli liderlerinden Toulouse Kontu Raymond St-Gilles, onun Şubat 1105'te vefatından sonra da yeğeni Guillaume-Jordain tarafından kuşatıldı. Bu sırada şehrin hâkimi Fahrülmülk İbn Ammâr kendi imkânlarıyla yıllardır Haçlılara karşı direniyordu. Aslında İbn Ammâr, Haçlılar Kudüs'e doğru ilerlerken onlara yiyecek ve rehber temininde bulunmuş, yürüyüşlerini engellemeyeceğini, onlarla anlaşma yapmak istediğini ifade etmişti. Fakat Haçlıların asıl maksatlarını fark edince Müslüman hâkimlerden yardım istemek durumunda kalmıştı. Nitekim Tuğtegin de diğer beyler gibi bu talebe olumlu yaklaşarak hassas davrandı. Atabeg, Fahrülmülk'ün Trablus'un durumunu görüşmek için şehre davet ettiği emir Abak b. Abdurrezzâk'a Trablus'a gitmesi hususunda izin verdi. Ayrıca bizzat sultanla görüşmek için yola çıkan ve bu sırada Dımaşk'a gelen İbn Ammâr'ı çok iyi karşılayarak şehrin dışında Babü'l-Hadîd'de konakladığında ziyarete gidip, şehre davet etti. İbn Ammâr sadece bir gün yemek için şehre uğramış ve sonrasında Dımaşk'tan ayrılmıştı. Bu sırada atabeg oğlu Tâcü'l-Mülk Bôri ile birlikte Trablus emirini yolcu etmişti.¹⁶

İbn Ammâr'ın bu yardım talebi çok istenilmesine ve söz verilmesine rağmen Türk-İslam dünyasında yaşanan olaylar sebebiyle karşılık bulmadı. Hatta emir Dımaşk'a uğradığında Trablus'un Fâtımîlerin eline geçtiğini öğrendi. Yerine vekil olarak bıraktığı amcasının oğlu Zü'l-Menâkıb Fâtımîlerle anlaşarak şehri teslim etmişti. Yaşananlara çok üzülen İbn Ammâr, hâkimiyeti altında olan Arka'nın böyle bir durumla karşılaşmaması için Tuğtegin'e haber göndererek şehri savunma da zorlandığını, Haçlıların eline geçmektense Müslümanlar da olmasının iyi olacağını söyleyip, Arka'yı almasını istedi. Tuğtegin bunun üzerine adamlarından birini yanında 300 kişi ile buraya gönderdi. Ardından kendisi de gidip, şehri tamamıyla kontrol altına almayı düşündü. Fakat iki ay süren yağmur ve kar yüzünden gecikti. Daha sonra 4000 kişilik bir güçle yola çıktığında ise Arka'nın Haçlılar tarafından kuşatıldığını öğrendi. Bu duruma çok kızan atabeg yolu üzerinde bulunan ve Hıms yakınlarında yer alan Akma Kalesi'ni zapt etti. Ancak Trablus'u kuşatan Guillaume-Jordain, Tuğtegin'e saldırarak Akma'yı terk etmesine neden oldu. Ardından da Arka'ya gelerek şehri kuşatmaya hazırlandı fakat içeridekilerin eman

15 Azimi, s.43; İbnü'l-Kalânîsi, s. 71-72; İbnü'l-Esir, X, 322; Krş. Özergin, *a.g.t.*, s.62 vd; Alptekin, *a.g.e.*, s. 31-32; Karaca, *a.g.e.*, s. 113 vd.

16 Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s.50, 67.

dılemesi sonucu savaş yapmadan Arka'ya sahip oldu (Mart-Nısan 1109).¹⁷ Görüldüğü  zere Tuğteğin, Trablus ve civarının Haçlı kontrolüne gırmemesi için çaba sarfetmiş fakat istediği neticeyi alamamıştı. Nitekim Trablus'un 12 Temmuz 1109'da¹⁸ Haçlılar tarafından zaptına da engel olamadı. Sadece Dımaşk'a sığınan  bn Amm r'ı ağırlayarak onu teselli etmeye çalıştı ve Dımaşk yakınlarında bir yerde ikamet etmesini sağlayabildi.

Tuğteğin Haçlıların faaliyetleri ve bölgede huzur kalmaması yüzünden Taberiye'ye seferler düzenledi. Burası stratejik açıdan çok önemli olup, Dımaşk-Kahire kervan yolu üzerinde yer almaktaydı. Bu seferler 1106¹⁹ ve 1108 yıllarında gerçekleşti. 1108'deki seferde Taberiye'ye gelerek buranın yöneticisi Gervais de Basoches ve yanındakileri esir alan Tuğteğin, Haçlı tarih yazarı Albertus Aquensis'in kaydına g re²⁰, Kudüs Kralı I. Baudouin'e elçiler göndererek esirlerin verilmesi karşılığında Taberiye, Akka ve Hayfa'nın teslimini istemiş ancak kral bu fikre olumlu yaklaşmayarak bahsi geçen şehirleri teslimine yanaşmamıştı. Bununla birlikte kral 100 bin Bizans altını verebileceğini ifade ederek anlaşmaya çalışmış ancak bu teklif de Tuğteğin tarafından kabul edilmemişti. Bu sırada Gervais de Tuğteğin'e 30 bin dinar ile 500 Müslüman esiri serbest bırakacağını söyleyerek bırakılmasını istedi. Ancak Tuğteğin  slamiyeti kabul etmesini şart koştu. Tuğteğin, kral tarafından talebinin yerine getirilmemesi yüzünden Gervais de Basoches'i öldürttü. Bu yaşananlar üzerine iki taraf arasında o an için barış sağlanamasa da aynı yıl içinde Kral Baudouin'in talebi üzerine anlaşma yapıldı. 10 yıl süreceği ifade edilen anlaşma, Taberiye'deki Sev d ve Cebel-i 'Avf topraklarındaki mahsulün Tuğteğin, Kudüs Krallığı ve bölgedeki köylüler arasında  e bölünmesini içermekteydi. Ayrıca her iki taraf akın ve saldırılarını durduracak, bu sayede Dımaşk-Kahire ticaret yolu güven altına alınmış olacaktı. Aslında bu sıralarda Haçlıların Müslüman kervanlarına yönelik saldırıları yoğunlaşmış ve ganimet elde etmek için sınır tanımaz hale gelmişlerdi. Sonuçta anlaşma Müslümanlar tarafından da uygun görülerek kabul edildi.  ki taraf da ilk başlarda buna uymuş ve bu süre içinde taraflar arasında herhangi bir sorun görülmemişti.²¹ Tuğteğin

17  bn 'l-Kal nisi, s. 86;  bn 'l-Esir, X, s. 374-375. Krş. K c ksıpahıoğlu, *Trablus Haçlı*, s. 69-70.

18 Trablus kuşatması, Raymond St.Gilles ve Guillaume-Jordain'den sonra Raymond'un Toulouse'da bulunan oğlu Bertrand'ın doğuya gelmesiyle ağırlaşarak devam etti. Bunun sonucunda şehir 12 Temmuz 1109'da anlaşma yoluyla Haçlılara teslim edildi. Fakat Haçlılar anlaşmaya rağmen şehri yakıp yıkarak ve halkına zulmederek insanlık dışı muamelede bulundu. Hatta bir ilim merkezi olan  bn Amm r Kütüphanesi'de bu sırada yok edildi. Bkz. K c ksıpahıoğlu, *Trablus Haçlı*, s. 57-60, 63-64, 77 vd.

19 Havran, Sev d ve Cebel-i Avf bölgelerine yapılan Haçlı saldırıları Tuğteğin'in harekete geçmesine neden olmuş ve muhtemelen anlaşmalı olarak F tmilerin S r valisi  zz 'l-Mülk ile birlikte Haçlı kalesi Tibn n'e (Toron) saldırmıştı. Bu kale de Al'al Kalesi gibi Taberiye h kimi Hugues St. Ömer tarafından inşa edilmişti. Bu sırada Kudüs Kralı I. Baudouin Tibn n'e yardım için yola çıkmış ancak Tuğteğin'in Taberiye civarında Haçlılara ait bir kaleyi ele geçirmeye alıřtımđı haber alınca ona karşı harekete geçmişti. Fakat kral, Tuğteğin ile savaşmaktan vazgeçerek bölgeden ayrıldı ve Taberiye'ye ardından da Kudüs'e döndü. Bunun  zerine Tuğteğin de Haçlıların ayrıldığını görünce Dımaşk'a gitti.

20 Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC. occ., IV, s. 657 vd, trc. Susan B. Edgington, *Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, Oxford: 2007, s. 771.

21  bn 'l-Kal nisi, 86 vd, 92;  bn 'l-Esir, X, s. 373-374; Albertus Aquensis, RHC. Occ., IV, s. 658, trc. 771. Ayrıca bkz. Runciman, *a.g.e.*, II, s.79-80; Alptekin, *a.g.e.*, s. 34-35; Karaca, *a.g.e.*, s. 116.

muhtemelen bu anlaşmadan sonra 1108 yılında kralın İtalyan deniz devletlerinin yardımıyla Sayda'ya yönelik hareketinde ve şehri kuşatması sırasında Fâtûmîlere yardım etmiş bu sayede kuşatmanın kaldırılmasında etkili olmuştur.

Tuğtegin, bundan sonra Haçlılarla mücadeleyi devlet politikası haline getiren Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın bu gaye ile görevlendirdiği Musul Valisi Mevdud b. Altuntekin'in²² Urfa Haçlı Kontluğu'na yönelik seferinde yer aldı. Bilindiği üzere Mevdûd yanındaki Türk birlikleriyle 2-11 Mayıs 1110'da Urfa önlerine gelerek şehri kuşatmış ancak Kudüs Kralı I. Baudouin ile Trablus Kontu Bertrand'ın yardıma geldiklerini öğrenince kuşatmayı kaldırarak Harran'a çekilmişti. Aslında bunu Haçlıların kendisini takip etmelerini sağlamak ve ardından onları tamamıyla yok etmek için gerçekleştirmişti ve öyle de oldu. Haçlılar Mevdûd'un peşinden Urfa'dan ayrılarak Harran'a, ardından Urfa ve Fırat kenarındaki Samsat'a doğru geri çekilmeyi uygun gördü. Bunu yaparken Türklerle bir savaşa girmemeye dikkat ediyorlardı. Haçlıların Urfa önlerinden ayrılmasında aralarındaki güvensizlik ve birbirleriyle yaşadıkları sorunlar etkiliydi ama Tuğtegin'in Mevdûd'a yardım için yola çıktığını öğrenmeleri de sarsıcı olmuştu. Gerçekten Tuğtegin, Mevdûd'a katılmak için Dımaşk'tan yola çıkmış, Selemiy'e de konaklayarak kendisine katılan güçlerle Fırat Nehri'ni geçmiş, ancak Rakka yakınlarına geldiğinde Mevdûd'a katılmakta acele etmeyerek burada kalıp gelişmeleri takip etmeyi doğru bulmuştu. Daha sonra da Kudüs kralının ülkesine dönerken Dımaşk'a zarar vermesinden çekindiği için bulunduğu yerden, Rakka'dan ayrılmayı tercih etmişti. Nitekim yeniden Urfa üzerine yürüyen Mevdûd'a Tuğtegin'in gönderdiği birlikler yardım etti ve şehir kuşatıldı. Ancak yiyeceklerin azalması ve kış aylarının yaklaşması üzerine Mevdûd kuşatmayı bırakarak Musul'a geri çekildi. Bu ilk seferde Mevdûd Urfa'yı ele geçirememiş fakat kontluğu temelinden sarsmayı başarmıştı.²³

Tuğtegin görüldüğü üzere Mevdûd'un Urfa'ya yönelik ilk seferine katılmış ancak Rakka'dan öteye gidememişti. Fakat birliklerini göndermekten çekinmeyerek Mevdûd'a destek olmuştu. İkisi arasındaki bu ittifak Taberiye Savaşı'nda da devam etti. Ancak bu destek Kudüs Kralı I. Baudouin'in, Tuğtegin ile daha önce yaptığı ve on yıl geçerli olacağını kabul ettiği anlaşmayı bozdu. Büyük bir ihtimalle kral, Tuğtegin'in Mevdûd'a yardıma gitmesini unutamamış ve bunun intikamını almak için bu yola başvurmuştu. Aynı zamanda 1110 seferinde Haçlıların yaşadığı maddi ve manevi kayıplar da etkiliydi ve Türk-İslam dünyasına saldırarak bunun intikamını almaları gerektiğini planlıyorlardı. Kralın anlaşmanın bozulmasından hemen sonra Dımaşk'a doğru harekete geçmesi mühim bir gelişmeydi. Bu hareket karşısında Tuğtegin Dımaşk'tan ayrılarak Ra's el-Mâ'da karargâhını kurdu. Anlaşıldığına göre atabeg şehre varmadan kralı karşılamak ve Dımaşk'ı olası bir saldırı veya kuşatmadan kurtarmayı düşünüyordu. Zaten

22 Konu ile ilgili bkz. Birsnel Küçükspahioğlu, "Mevdûd b. Altuntekin: Haçlılarla Mücadele Eden Bir Selçuklu Komutanı", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Eylül 2014), s. 37-49.

23 İbnü'l-Kalânîsi, s.103 vd; Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, trc. Hrant Andreasyan, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Ankara: TTK Yayınları, 1987, s. 238 vd; Fulcherius Carnotensis, *RHC. Occ.*, III, s. 421 vd, trc. s. 197-198. Ayrıca bkz. Runciman, *a.g.e.*, II, s. 99 vd; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, Ankara: TTK Yayınları, 1990, s. 129 vd; Küçükspahioğlu, "Mevdûd b. Altuntekin", s. 39 vd.

ordusunu gruplara ayırarak Haçlıların engellenmesi için yollaması bunu göstermekteydi. Kral, Tuğtegin'in ciddiyetini görünce onunla mücadele etmeyi göze alamadı ve anlaşmayı birkaç düzenleme ile yenileyerek Kudüs'e geri döndü.²⁴ Tüm bu yaşananlar Tuğtegin'in bölgedeki etkin rolünün adeta bir kanıtıydı.

Tuğtegin'in 1113'te Kudüs kralının saldırısıyla karşı karşıya kalan Sûr şehrine yardım etmesi de bu hassasiyeti çerçevesinde değerlendirilebilir. Sûr, bölgede Askalan'dan sonra Haçlıların ele geçiremediği iki şehirden biriydi. Müstahkem yapısı, verimli toprakları ve stratejik konumuyla dikkat çekmekteydi. Willermus²⁵, kralın sıklıkla buraya saldırı düzenlediğini, ele geçirmek için çok çaba sarf ettiğini belirtmektedir. Zaten bu şehri yakından takip edebilmek için Haçlılar tarafından belirtildiği üzere Tîbnin (Toron) Kalesi inşa edilmişti ve bu kale yüksek bir dağ üzerinde bulunmaktaydı. Sûr Fâtimî hâkimiyetinde olup, vezir Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin tayin ettiği İzzülmülk isminde bir vali tarafından yönetiliyordu. Sûr halkı atabegten Haçlılara karşı kendilerini koruyup gözetecek bir vali göndermesini, bunun olmaması halinde şehri Haçlılara teslim edeceklerini belirtmişlerdi. Gerçekten şehir Haçlıların hedefindeydi ve 1108, 1109, 1111 yıllarında Kudüs Kralı I. Baudouin'in saldırılarına maruz kalmıştı. Hatta 1109'da kralın şehir önlerinden çekilmesinde Tuğtegin'in de rolü olmuştu. Bu talep üzerine atabeg, askerî yardımla birlikte Hıms Emiri Mesûd'u vali tayin edip şehre göndererek onların isteklerini yerine getirmeye çalıştı. Mesud kısa sürede icraatları ile halkı hoşnut etmiş aynı zamanda Fâtimîler adına okunan hutbe ve sikkelere de karışmayarak ılımlı bir politika izlemişti. Üstelik Tuğtegin'in bilgisi dahilinde Sûr'da gerçekleştirdiği faaliyetlerden Efdal'i haberdar ederek donanma desteği ile birlikte askerî yardım ve erzak talebinde bulunmuştu. Bundan hoşnut kalan Fâtimîler de Sûr'a donanma göndermeyi uygun bulmuşlardı. Bu durum Efdal'in 1121'de ölümüne kadar bu şekilde devam etti ve Tuğtegin kontrolünde Sûr şehri rahat bir on yıl yaşadı.²⁶

Kudüs Kralı I. Baudouin, Tuğtegin'in bölgedeki gücü ve özellikle Sûr şehrini korumasından duyduğu rahatsızlık yüzünden onunla yaptığı anlaşmayı yine bozarak Dımaşk'a bağlı Beseniyye, Havran ve Sevâd bölgelerine saldırılarda bulundu. Bu yüzden Dımaşk çok sıkıntılı günler geçirdi. Tuğtegin yaşananlar karşısında hemen Musul Valisi Mevdûd'a mektuplar göndererek Kral I. Baudouin'e karşı kendisine yardım etmesini ve Dımaşk'a gelmesini istedi. Hiç düşünmeden bu isteği kabul eden Mevdûd, yanında Sincar Emiri Temîrek ve Emîr Ayaz b. İlgazi ile birlikte kalabalık bir ordu ile yola çıkarak 18 Mayıs 1113'de Fırat'ı geçip Suriye topraklarına girdi.

Mevdûd'un bu hareketini öğrenen ve birdenbire telâşa kapılan Kudüs Kralı I. Baudouin, Taberiye'yi iktâ olarak verdiği Joscelin de Courtenay ile birlikte Atabeg Tuğtegin'e anlaşma ve barış içerikli bir mektup yazdı. Joscelin tarafından kaleme alınan bu mektupta kral, Semânin Kalesi veya Tîbnin Kalesi ve Cebel-i Âmile'nin Tuğtegin'e verilmesi, Habis Kalesi ile Sevâd Bölgesi'nin yarısının Kudüs Krallığı'na bırakılmasını istemekte ayrıca kendisinin Dımaşk civarına saldırmayacağına dair söz vermekteydi. Kral bu şekilde Mevdûd'un yanındaki

24 İbnü'l-Kalânîsi, s. 113. Krş. Alptekin, s. 39 vd.

25 Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 481-482, trc. s. 491.

26 Azîmî, s. 29; İbnü'l-Esîr, X, s. 489-490. Krş. Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s. 109.

birleşik Türk gücünden Tuğtegin'i ayırmayı hedeflemişti. Ancak anlaşmanın yapılmasına çok geç kalınmış, Mevdûd Haçlılara karşı mücadele için Suriye topraklarına girerken, Tuğtegin de Hıms'ın kuzeyinde bulunan Merc-Selemye'de Mevdûd'un kumandasında Selçuklu ordusunu karşılamıştı.

Tuğtegin ve Mevdûd liderliğindeki Türk kuvvetleri burada yaptıkları görüşmede I. Baudouin'in üzerine yürümeye karar verdi. Her iki bey karargâhlarını Taberiye Gölü yakınlarında bulunan Kuhvâne'de kurmak için yola çıkarken, Kudüs Kralı I. Baudouin de, Antakya Prinkepsi Roger de Salerne (1112-1119) ile Trablus Kontu Pons'tan (1112-1137) yardım istedi.

28 Haziran 1113 günü iki taraf arasında birdenbire başlayan savaşı Türkler kazandı. 2000'e yakın Haçlı öldürülerek onlara ait silah, çadır ve bütün ağırlıklar ele geçirildi. Kudüs kralı yakalandı ancak tanınmadığı için sadece silah ve sahip olduğu her şey alındı, kendisi ise kaçarak canını kurtarabildi. Kurtulabilen Haçlılar yaralı olarak Taberiye'ye sığındı. Kralın yardım istediği Pons ve Roger ancak savaşın bitiminde Taberiye'ye gelmiş ve kendilerini beklemeyip savaşa girdiğinden dolayı I. Baudouin'e tepki göstermişlerdi. Taberiye veya Sennabra Savaşı Haçlıların şu ana kadar aldığı en önemli yenilgilerden biriydi.

Mevdûd ve Tuğtegin bu zaferi Sultan Muhammed Tapar'a bildirdi. Ardından ordunun yorulması ve sonbaharın da yaklaşması üzerine Mevdûd, sultanın da onayını alarak 5 Eylül 1113 tarihinde Tuğtegin ile birlikte Dımaşk'a gitti. Düşüncesi ilkbahardan itibaren Haçlılarla mücadeleyi sürdürmek ve cihada devam etmektir.²⁷

Tuğtegin tarafından Dımaşk'ta misafir edilen ve kendisine gerekli saygı ve hürmet gösterilen Mevdûd 10 Ekim 1113 Cuma günü Dımaşk Ulu Cami'nden Tuğtegin ile birlikte çıkarken bir Bâtınî fedâisinin saldırısına uğradı ve hayatını kaybetti. Mevdûd'un öldürülmesinden Atabeg Tuğtegin ile Halep hâkimi Rıdvan sorumlu tutuldu. Hatta Sultan Muhammed Tapar bu ölüm nedeniyle Tuğtegin'i bizzat suçladı. Söylentilere göre Tuğtegin sahibi olduğu Dımaşk'ın Mevdûd'un eline geçmesinden çekindiği için tuttuğu kiralık kişilere bu eylemi yaptırmıştı. Neredeyse bütün kaynakların bu ölümden Tuğtegin'i sorumlu tuttuğu ve onu hedef gösterdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Urfalı Mateos²⁸, Mevdûd'un Tuğtegin'i bertaraf ederek Dımaşk'ı ele geçirme düşüncesinde olduğundan bahsetmekte ve bundan haberdar olan Tuğtegin'in ölüme mahkûm edilmiş bir İranlı'yı hapisten çıkararak kendisini affedeceği vaadiyle Mevdûd'u öldürttüğünü belirtmektedir. Willermus,²⁹bu ölümden Tuğtegin'in rolü olduğunu, onun bilgisi dahilinde Bâtınîler tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. Ebu'l-Ferec³⁰ bazılarının Rıdvan'ı suçladıklarını ancak diğerlerinin bu ölümden doğrudan doğruya Tuğtegin'i sorumlu tuttıklarını bildirerek sadece Mevdûd'dan kurtulmak için Tuğtegin'in bu

27 İbnü'l-Kalânîsi, 132 vd; İbnü'l-Esir, X, s. 395-396; Fulcherius Carnotensis, *RHC. occ.*, III, s. 426 vd, trc. s. 206-207; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, 484 vd, trc. s. 493-494; Urfalı Mateos, s. 250-251. Krş. Alptekin, *a.g.e.*, s. 47 vd; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s. 84 vd.

28 Urfalı Mateos, s. 252.

29 Willermus Tyrensis, *RHC. Occ.*, I, s. 487, trc. 495-496.

30 Ebu'l-Ferec, *Abü'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yayınları, 1999, II, s. 352.

iŖi yaptırdığını ve katile ödüller vaad ettiğini ifade etmektedir. Albertus Aquensis,³¹ Mevd d'un Türkler ve Hristiyanlar arasındaki itibar ve  n  sebebiyle Tuğtegin'in onu kısıktadığı ve yok etmek için uđraŖtıđı, bu iŖi yaparken kendi halkının nefretini çekmemek için son derece gizli hareket ettiğini zikretmektedir. Albertus'a göre Tuğtegin, hediye ve sözlerle etkilediği dört siyahi askerin Mevd d'a saldıarak öldürülmesini sađlamıŖtır. Ardından da hiç suçu yokmuŖ gibi büyük üzüntü yaŖadıđını s ylemiŖ ve bu cinayeti iŖleyenlerin nerede olurlarsa olsunlar bulunmasını emretmiŖtir. İslam kaynaklarından İbn Kes r³², dilenci kılığına girmiŖ bir B t n  fedaisinin emirden bir Ŗeyler istediğini, onun da verdiğini fakat dilencinin emire yaklaŖarak elindeki bıçakla kalbine vurduğunu ve Mevd d'un o anda d Ŗ p öldüğünü belirtir. İbn Kes r³³, baŖka bir yerde de bu ölümden yine Tuğtegin'i sorumlu tutmakta ve suiktastı bizzat onun tertip ettiğini söyleyerek Kudüs Kralı I. Baudouin'in "*komutanlarını bir bayram gününde Allah'ın evinde öldüren bir  mmeti Allah'ın helak etmesi haktır*" dediğini yazmaktadır. Benzer bir ifade İbnü'l-Es r³⁴ tarafından dile getirilmekte ve Tuğtegin'e mektup yazan Kudüs Kralı I. Baudouin'in "*İslamın direğini bir bayram günü hem de Allah'ın evinde öldüren bir millet mutlaka Allah tarafından yok edilmeye layıktır*" cümleleriyle ifade etmektedir. Tuğtegin'i sulamayan kaynaklardan Fulcherius³⁵, Mevd d'u bir Müslümanın üzerinde sakladığı hançeri üç kez saplayarak öldürdüğünü zikrederek emirin 1113 yılı baŖarisına atıfta bulunmakta, bu zaferin ona uğur getirmediğini söyleyerek sıra dıŖı birisinin elleriyle öldürüldüğünü kaydetmektedir. İslam tarihçisi Az m ³⁶, tanınmamıŖ birinin Mevd d'a saldıarak çok ağır yaraladığını belirtir. Ancak baŖka bir İslam tarihçisi Sibt İbnü'l-Cevzi³⁷ bu iddianın aksine Tuğtegin'in Mevd d'u sevdiğini, ölümüne çok üzüldüğünü, yas tutarak ve fakirlere sadaka dağıtarak acısını hafifletmeye alıŖtıđını anlatmaktadır. Mevd d'a saldıran B t n  fedaisi  ld r lm Ŗtir.³⁸

Tuğtegin, Taberiye SavaŖı'nda Mevd d komutasındaki Türk ordusunda yer alarak bu zaferin kazanılmasında rol oynamıŖ, Kudüs Haçlı Krallığı'nın bölgede daha fazla geniŖlemesinin önüne geçilmesinde çaba sarf etmiŖtir. Ancak bir sonraki yıl Haçlılara karŖı mücadelesine devam edeceğini söyleyen Mevd d'un öldürülmesinde kaynakların çoğunun ittifakıyla hedef gösterilerek sulanmıŖtır. Nitekim Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar da bu ölümden bizzat onu sorumlu tutmuŖtur. Coğrafik ve stratejik açıdan önemli olan DımaŖk'ın son derece güçlü ve kararlı bir emir olan Mevd d tarafından elinden alınacağını d Ŗ nmesi ve bundan dolayı Mevd d'un öldürülmesinde Tuğtegin'in rol oynaması muhtemel görünmektedir.

Müslüman-Haçlı mücadelesinde önemli bir yer tutan Taberiye SavaŖı'ndan sonra Tuğtegin ile Kudüs Kralı I. Baudouin arasında bir anlaŖma imzalandığı ve bu anlaŖma ile iki tarafın

31 Albertus Aquensis, *RHC. Occ.*, IV, s. 700, trc. s. 851 vd.

32 İbn Kes r, XII, s. 332.

33 İbn Kes r, XII, s. 336.

34 İbnü'l-Es r, X, 396.

35 Fulcherius Cartotensis, *RHC. Occ.*, III, s. 428, trc. s. 209

36 Az m , s. 29.

37 Sibt İbnü'l-Cevz , *Mir'at 'z-zam n*, *RHC. Or.*, III, s. 551.

38 Mevd d'un ölümü ile ilgili ayrıca bkz. K c ksipahioğlu, "Mevd d b. Altuntekin, s.46 vd.

yıkılan yerlerin onarımı, yol güvenliği ve ürünlerin toplanarak paylaşılması hususunda karara vardıkları görülmektedir. Anlaşma iki taraf için de önemli olup, bağlı kalacaklarına dair ettikleri yeminle teyit edilmiştir.

3- Haçlılarla İttifak

Mevdûd'un öldürülmesinden sonra Sultan Muhammed Tapar onun yerine Emîr Aksungur el-Porsukî'yi³⁹ getirdi ve Haçlılara karşı savaşmasını emretti. Aksungur aralarında sultanın oğlu Melik Mesud ile İmâdeddin Zengi b. Aksungur⁴⁰, Sincâr Emîri Temîrek ve diğer bazı emirlerin de yer aldığı büyük bir güçle 15 Mayıs 1114'de Urfa'ya gelerek şehri kuşattı ancak iki aydan uzun süren bu kuşatma gayesine ulaşmadan kaldırıldı. Bununla birlikte Aksungur daha Urfa kuşatması devam ederken Mardin hâkimi İlgazi'nin Urfa seferinde yanında olmamasını bahane ederek, oğlu Ayaz'ı tutukladı. Bu duruma çok kızan İlgazi de askerleriyle birlikte onun üzerine yürüyerek Aksungur'u mağlup edip oğlu Ayaz'ı kurtardı. Aksungur'un aldığı bu yenilgi Sultan Muhammed Tapar'ı çok üzerken İlgazi'ye olan kızgınlığı daha çok arttı. Zira Aksungur'u görevlendirdiği Urfa seferinde onun da olmasını istemiş fakat o katılmamıştı. Bu yaşananlar üzerine İlgazi sultandan çekinmeye başladı ve ona karşı tek başına bir şey yapamayacağını anladığından, Dımaşk Atabegi Tuğtegin'in yanına gitmeyi uygun gördü. Tuğtegin, Emîr Mevdûd'un öldürülmesinden dolayı kendisinin suçlandığını bildiğinden Sultan Muhammed Tapar'dan korkmaktaydı ve bu yüzden İlgazi ile birlikte sultana karşı hareket edebilmek için Haçlılara yaklaşmaya ve onlarla işbirliği yapmaya karar verdi. Muhtemelen Tuğtegin, sultanın Dımaşk'ı almasından da çekiniyordu. Hıms yakınlarındaki Kades Gölü (Buhayratü Kades) kıyısında Antakya Prinkepsi Roger ile görüşen iki emir birbirlerinin topraklarına saldırmayacaklarına dair bir anlaşma yaptı. Anlaşmanın ardından Roger Antakya'ya, Tuğtegin de Dımaşk'a gitti. İlgazi'nin de bu sırada Rastan'a veya Diyarbakır'a hareket ettiği rivayet edilir.⁴¹ Haçlı tarih yazarı Willermus⁴² Tuğtegin'in hem Kudüs kralına hem de Antakya Prinkepsi Roger'ye değerli hediyelerle birlikte elçiler gönderdiğini, kendisi ile geçici bir barış antlaşması yapmalarını ve bunun karşılığında onlara rehinelere vermeyi teklif ettiğini kaydetmektedir.

Sultan Muhammed Tapar bu gelişmeler üzerine Aksungur'u görevden alarak yerine Hemedan Valisi Porsuk oğlu Porsuk'u tayin etti ve ona ilk olarak İlgazi ile Tuğtegin'i cezalandırmasını, arkasından da Haçlılar üzerine yürütmesini emretti.

Porsuk, Emîr Cüyüş Beg, Emîr Gündoğdu ve Musul ile el-Cezîre askerlerini de yanına alarak 14 Haziran 1115 tarihinde Tuğtegin'e ait olan Hama'ya giderek muhasara altına aldı. Onun bu

39 Aksungur el-Porsukî, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile oğlu Sultan Mahmud'un emiridir ve 1126 yılında Bâtıniler tarafından öldürülmüştür. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü'l-taleb*, trc. Sevim, *Biyografilerle Selçuklular*..., s. 126-134; Alptekin, "Aksungur el-Porsukî", *DİA.*, II, s. 297.

40 Küçükspahioğlu, "Musul ve Halep Valisi İmâdeddin Zengi'nin Haçlılarla Mücadelesi", *Şarkiyat Mecmuası*, 36(2020), s. 103-126.

41 İbnü'l-Esîr, X, s. 399 vd; İbn Kesîr, XII, s. 339-340, Urfalı Mateos, s. 253-254. Krş. Demirkent, *Urfa Haçlı...I*, s. 157-160; Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı*, s. 93 vd.

42 Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 492 vd, trc. I, s. 501.

girişimi muhaliflerini ve Haçlıları endişeye düşürdü. Tuğtegin, Halep ordu komutanı Şemsü'l-Havâss'ı yanına alarak Antakya'ya gelmiş ve Porsuk'a karşı Antakya Prinkepsi Roger'den Hama'yı kurtarmak için yardım istemişti. Aslında bu esnada Hama Porsuk tarafından zapt edilmiş ama hasımlarının bundan haberi olmamıştı. Hama'dan sonra Selçuklu komutanının hedefi muhtemelen Dimaşk'tı ve bu da Tuğtegin'i çok endişelendirmektedir. Atabeg ve İlgazi'nin müttefiki Roger Âsi Nehri'nin öbür tarafında karargâhını kurduğundan, nehrin sularının hızlı akması yüzünden diğer tarafa geçemiyor, ancak Tuğtegin ve diğerleri ile haberleşerek Efâmiye'de bir araya gelmelerini istiyordu. Porsuk'un bu teşebbüsünü endişe içerisinde izleyen Roger, Kudüs Kralı I. Baudouin ve Trablus Kontu Pons'tan yardım istemeyi ihmal etmedi.

Kral I. Baudouin, 500 şövalye ve 1000 yaya, Pons 200 ağır zırhlı şövalye ve 2000 yaya ile Efâmiye'deki karargâhında onları bekleyen Roger'nin yanına geldiler Tuğtegin ise Haçlı karargâhına çok yakın olduğu için I. Baudouin ve Pons'tan daha önce oraya gelmiş ve Haçlı müttefiki olarak orduda yerini almıştı. Müttefik Haçlı ve Türk güçleri burada yaptıkları görüşmeler neticesinde Porsuk komutasındaki Türk askerlerinin çokluğu karşısında bir şey yapmamaya karar verdiler. Türklerin kalabalık ve güçlü olmasından dolayı onlarla savaşı göze alamadılar ve kış ayları geldiğinde dağılacaklarını düşünerek Efâmiye'de kalmayı doğru buldular. İki ay kadar kaldıkları Efâmiye'de Türklerin kendilerini beklemede ısrarlı olduklarını görünce Eylül ayı ortalarında oradan ayrıldılar ve yerlerine döndüler. Porsuk bunu öğrendiğinde ordusunu tehlikeye atmak istemediğinden geri çekildi ve bunu takiben Tuğtegin Dimaşk'a, İlgazi Mardin'e, Şemsü'l-Havass ise Halep'e döndü; birleşik Haçlı ordusu da aynı şekilde hiçbir şey yapmadan yerlerine geri gitti. İbnü'l-Adim⁴³, Tuğtegin'in sultanın askerlerinin Dimaşk'a gelmesinden korktuğunu söylemekte ve bu şekilde atabegin Haçlılarla Selçukluların savaşmasını istemediğini, her iki tarafında kazanması durumunda Dimaşk hâkimiyetinin tehlikeye düşeceğini düşündüğünü ima etmektedir.⁴⁴

Tuğtegin, Dimaşk hâkimiyetinin devamı için Haçlılarla anlaşma yapmış ancak yaşananlar karşısında söylendiğine göre üzüntü duymuş ve pişman olmuştur. Hatta yaşadığı bu pişmanlık sebebiyle 1116 yılında Sultan Muhammed Tapar'dan af dilemek için Bağdat'a gitmiştir. Tabii ki bu hususta Haçlı tehlikesine karşı durumunu muhafaza edebilmek için sultanın yardımına muhtaç olduğunun idrakindedir. Çünkü bu sıralarda Kudüs Kralı güneye doğru genişleme çabası içindedir ve Tuğtegin bunun farkındadır. Nitekim Baudouin bu süreçte 1115'de Montreal Kalesi'ni yaptırmış ve bu sayede Kızıldeniz'e inerek Akabe Körfezi'ne ulaşmıştır. Aynı zamanda bu kalelerle Dimaşk-Kahire kervan yolunu kontrol altına almayı başarmıştır.

4- Haçlılara Karşı Dimaşk ve Çevresinin Korunmasında Tuğtegin

Tuğtegin, Haçlılarla yaptığı ittifaktan duyduğu pişmanlık sonrası Sultan Muhammed Tapar'ın Haçlılarla mücadele için yeniden görevlendirdiği Aksungur el-Porsuki ile Haçlılara yönelik

43 İbnü'l-Adim, s. 264.

44 Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s. 95 vd.

sefere katıldı. Trablus Kontu Pons'un 1116 yılının muhtemelen yaz aylarında Aynü'l-Cerr'de karargâh kurarak Bikâa Vadisi'ne yönelmesi ve burayı yağmalayarak talan etmesi üzerine yanına gelmiş olan Aksungur el-Porsukî ile birlikte Pons'a karşı harekete geçti ve ansızın baskın yaparak onları hezimete uğrattı. 3000'den fazla Haçlının öldürüldüğü, çok sayıda esir alındığı, at, silah ve ganimetlerle her iki emirin Dımaşk'a döndükleri ve halk tarafından büyük coşku içerisinde karşılandıkları kaydedilir. Aksungur birkaç gün daha kaldığı Dımaşk'ta Atabeg Tuğtegin ile arasındaki dostluk bağına güçlendirerek topraklarına geri dönmüştür.⁴⁵

Tuğtegin, daha önce de söylendiği gibi 1116 yılında Bağdat'a sultanın yanına gitmiş ve Muhammed Tapar tarafından af edilerek Bağdat'ta büyük bir hürmet görmüştür. Sultan kendisine Dımaşk'ın vergi ve asker toplama menşurunu vererek nüfuz ve saygınlığının artmasını sağlamıştır.⁴⁶

Tuğtegin'in Sultan Muhammed Tapar tarafından başışlanması, Haçlılarla mücadelede ki gayreti ve Aksungur el-Porsukî ile olan ilişkileri Kudüs Krallığı'nın gözünden kaçmamış ayrıca atabegin Kral I. Baudouin'in 1118 yılında Mısır'a yaptığı sefer sırasında krallık topraklarına akında bulunmasını da dikkatle takip etmişti. Bu nedenle Baudouin'in Mısır seferinde hayatını kaybetmesinden sonra yerine geçen II. Baudouin atabeg anlaşma teklifinde bulundu. Kralın bu teklifte bulunmasında Fâtımilerin Kudüs'e yönelik hazırlık içinde olduklarını haber almasının da etkisi vardı ve bu durum karşısında Tuğtegin'i Müslüman ittifakından ayırmayı düşünmüştü. Ancak bu anlaşma şartlarda yaşanan sorunlar yüzünden gerçekleşemedi. Bunun üzerine Tuğtegin Taberiye'ye akında bulundu ardından Fâtımilerin olduğu Askalan'a geldi. Müslüman ittifakı ile karşı karşıya kaldığını düşünen Kudüs Kralı II. Baudouin, Antakya Prinkepsi Roger ve Trablus Kontu Pons'tan yardım istedi ve müttefik Hristiyan ordusu Müslümanlara yakın bir yere gelerek karargâh kurdu. Yaklaşık üç ay iki tarafta birbirine saldırmadan öylece bekledi ve sonunda hiçbir çarpışma ve savaş olmadan Müslümanlar ve Haçlılar oradan ayrıldılar. Bu sırada Tuğtegin 100-150 kişilik bir Haçlı grubunun Dımaşk'a bağlı Der'â'ya yağmada buldukları, onlarla mücadele eden Böri'nin yenildiği haberini aldı. Dımaşk için hayati önemde, buğdayın depolandığı yer olan Der'â'nın, Haçlı saldırısına uğraması planlı bir hareket olup, Müslümanları açlığa sürükleyerek zayıflatmak ve bu sayede bölgeyi kontrol altına alma gayesi taşımaktaydı.⁴⁷

1119 yılında Tuğtegin, Halep yönetimini henüz üzerine almış Mardin hâkimi Artukoğlu İlgazi ile birlikte Haçlılara karşı harekete geçmeye karar verdi. İlgazi'nin şehre sahip olmasıyla Halep Selçuklu Melikliği sona ermişti. Haçlıların Dımaşk civarındaki Havran'a saldırımları ve Halep'i kuşatmaları üzerine İlgazi, Atabeg Tuğtegin ile bir araya gelerek müzakerelerde bulundu. İki bey Dımaşk'ta veya Devser Kalesi'nde (Caber) görüştü ve alınan güç birliği kararı sonrası İlgazi kalabalık bir ordu hazırlayarak yola çıktı. Bu sırada civar beylerden yardım

45 İbnü'l-Kalânîsî, s. 150-151. Krş. Alptekin, *a.g.e.*, s. 50-51; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s. 97.

46 İbnü'l-Kalânîsî, s.152-153.

47 İbnü'l-Esîr, X, s. 432; Fulcherius Carnotensis, *RHC. occ.*, III, s. 441, trc. s. 225 vd; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, 518 vd, trc. s. 523 vd. Krş. Runciman, *a.g.e.*, II, s. 121; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s. 99; Karaca, *a.g.e.*, s. 145.

istemeyi de unutmadı. Tuğtegin de her tarafa haberler göndererek Haçlı tehlikesinin bertarafı için birlik olmanın gerekliliğini ısrarla vurguladı. İlgazi 1119 yılı Haziran ayında Kınnesrin'e geldi. Haçlılara ait yerleşim birimleri burada askerler tarafından tahrip edilirken Halep'e bağlı Rûc Bölgesi'ndeki Kastun Kalesi de ele geçirilerek Haçlıların bir kısmı öldürülüp bir kısmı esir alındı. İlgazi düşmanları hakkında bilgi edinebilmek için casuslarını tüccar kılığına sokarak Haçlıların arasına gönderdi. Diğer taraftan da müttefiki Tuğtegin'i birlikte gerçekleştirecekleri girişim için beklemeye başladı. Ancak Tuğtegin'in gelmemesi üzerine tek başına hareket etti ve 28 Haziran 1119'da yapılan Kanlı Meydan Savaşı'yla Haçlıları ağır yenilgiye uğrattı. Çok az kişinin kurtulabildiği bu savaşta Prinkeps Roger ile birlikte pek çok asker hayatını kaybetmiş ve Antakya başsız kalmıştı. Haçlılar için büyük bir yenilgi olan ve onları keder içinde bırakan bu savaş Türk-İslam dünyasında büyük bir sevinç yaşattı.⁴⁸

Kanlı Meydan Savaşı'nın başarısından güç alan Tuğtegin 1121 yılı yaz aylarında Kudüs Kralı II. Baudouin'in meşguliyetinden istifade etmek için Taberiye'ye yönelik sefere çıktı. Ancak durumdan haberdar olan kral hemen harekete geçerek Ürdün Nehri üzerinden Cevlan'a yöneldi. Burayı tahrip ettikten sonra Tuğtegin'in Ceraş civarında yaptırdığı son derece önemli bir konumda olan kaleyi yıkarak ele geçirdi. Haçlı kaynakları atabegin bu kaleye büyük emek verdiğini ve yapımı sırasında kesme taş kullanıldığını belirtirler.⁴⁹ Tuğtegin bu olaydan sonra bölge kontrolüne ağırlık vererek hiçbir gelişmeyi göz ardı etmedi. Nitekim 1122'de Zerdana Kalesi'ni kuşatan İlgazi'ye katılması ve Fatımi hâkimiyetinde olmasına rağmen on yıldır kendi gözetiminde olan Sur şehrinin Haçlılar tarafından 15 Şubat 1124'te Venedik desteğiyle kuşatılması karşısında kendisinden istenen yardıma kayıtsız kalamayarak şehre sahip çıkması bu ilgi ve hassasiyetini göstermektedir. Bu sırada Kudüs Kralı II. Baudouin, Harput ve Halep emiri Belek tarafından esir edildiğinden burada değildi. Ancak Trablus Kontu Pons, Kudüs Krallığı ileri gelenleri tarafından çağrıldığından kuşatmada yer almıştı. Haçlılar bütün imkânlarını kullanarak kuşatmayı sürdürmekte bu yüzden şehir halkı güçlülükle de olsa karşı koymaya çalışmaktaydı. Zamanla yiyeceklerinin tükenmesi durumlarını ağırlaştırdı. Bu gelişmeler üzerine Tuğtegin askerleri ile birlikte Dımaşk'tan hareket etti. Kuşatmanın ciddiyetinin farkındaydı ve kendisinin gelişiyile Haçlıların korkarak ayrılacaklarını düşünmüştü fakat öyle olmadı. Haçlılar kuşatmayı daha da şiddetlendirdikleri gibi Fâtîmî donanmasının üç gün içinde asker ve erzak ile geleceğine dair haberlerin yayılması üzerine aralarında tartışmalar yaşayarak ordularını savaşa hazır hale getirdi. Haçlı tarih yazarı Willermus⁵⁰, ordularını üç gruba ayırdıklarını, bunlardan birinci grubun Tuğtegin ile yapılacak muhtemel bir savaşta görev alacağını belirlediklerini kaydetmektedir.

48 İbnü'l-Kalânîsî, 157 vd; Fulcherius Carnotensis, *RHC. occ.*, III, s. 441, trc. s. 226 vd Galterius Cancellarius, *De Bello Antiochene*, *RHC. occ.*, VI/1, II, 5, s. 107 vd; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 523, trc. I, s. 528 vd; Urfalı Mateos, s. 264-265. Ayrıca bkz. Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s.100 vd; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", *Belleten*, XXVI (1962), s.673 vd.

49 Fulcherius Carnotensis, *RHC. occ.*, III, s. 446-447, trc. s. 234-235; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 535, trc. I, s. 535-536. Krş. Karaca, *a.g.e.*, s. 152.

50 Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 568, trc. II, s. 13-14.

Haçlılar Müslümanlara karşı nasıl bir yol izlemeleri gerektiği hususunda tartışmalarını sürdürürken 1124 Haziran ayında Sûr'un durumu çok daha zorlaştı. Kendilerini kurtarmaya geleceğine inandıkları Belek'in şehit düşmesi de hayal kırıklığı yaşamalarına neden oldu. Sonunda Tuğtegin bu zor koşullarla devam etmenin imkânsızlığını anladı ve Haçlılara elçiler göndererek isteyenlerin şehirde kalması istemeyenlerin ise şehirden ayrılarak başka yerlere gitmesine izin verilmesi şartıyla Sûr'u teslim edeceğini bildirdi. Bu isteğin Haçlılar tarafından kabul edilmesi üzerine 7 Temmuz 1124'te şehrin kapıları açılarak halkın çıkmasına izin verildi. Haçlılar şehirden çıkanlara hiçbir saldırıda bulunmazken kalanlara da ses çıkartmıyorlardı. Üstelik sözlerini yerine getirerek şehri de yağmalamıyorlardı. Bu şekilde Sûr Müslümanların elinden çıkmış oldu.⁵¹ Baştan itibaren burada ağırlığını koyan Tuğtegin'in Fâtımîlerden beklediği yardımdan mahrum kalması, Belek'in şehit düşmesi, sıcak hava ve yiyeceklerin tükenmesi sebebiyle Haçlılarla anlaşma yapmayı tercih ettiği düşünülebilir.

Sûr'un Haçlıların eline geçmesinden sonra Tuğtegin 1125 yılında Aksungur el-Porsuki'nin ordusunda yer alarak Mayıs 1125'de Kefertâb'ın ele geçirilmesinde rol oynadı. Kaynakların bir kısmı Aksungur'un Dımaşk'a gelerek Tuğtegin ile anlaşma yaptığını ve Kudüs kralı ile Trablus Kontu Pons'un buna müdahil olmadıklarını ifade etmektedir. Aksungur ardından Joscelin'e ait olduğu ifade edilen Azâz'ı kuşatsa da Kudüs, Trablus, Urfa ve Antakya güçleri karşısında geri çekilmek durumunda kalmıştır. Kaynaklardan bazılarına göre Aksungur'un Azâz kuşatmasında Tuğtegin de bulunmaktaydı. Türkler cesurca savaşmalarına rağmen istedikleri sonucu alamamış bu yüzden Aksungur Haçlılarla bir anlaşma imzalamak durumunda kalmıştı. Anlaşmaya göre Azâz Haçlıların, Kefertâb ise Müslümanların elinde kalacaktı.⁵²

Sûr şehrinin zaptından sonra Kudüs Kralı II. Baudouin serbest kalarak Kudüs'e geldi. Esaretinin acısını çıkartmak istemekteydi. Haçlı yöneticileri genelde esaret hayatları bitip serbest kaldıklarında bunun intikamını almak için Türk-İslam dünyasına karşı harekete geçer ve özellikle de Dımaşk ve Halep başta olmak üzere mühim şehirlere saldırılarda bulunurlardı. Nitekim II. Baudouin'in 1125'te Dımaşk'a yönelik böyle bir yağma seferinin olduğu bilinmekte fakat asıl Ocak 1126'da Dımaşk çevresine saldırılar başlattığı görülmektedir. Tuğtegin bunun üzerine Haçlılara karşı bizzat harekete geçerken, civar Türk beylerinden de yardım istedi. Dımaşk'ın güneyindeki Mercüssuffer'e gelerek karargâhını kuran Tuğtegin'in karşısına Haçlılar da gelip karargâhlarını kurdu. 24 veya 25 Ocak 1126'da iki taraf arasında şiddetli bir savaş başladı. Türklerin ok yağmurları altında ilk başlarda zorlanan Haçlılar geri çekilmeyi düşündü. Fakat tam bu sırada Tuğtegin'in atından düşmesi ve askerinin onun öldüğünü düşünerek endişelenmesi Haçlıların işine yaradı. Atabek hemen toparlanıp atına binerek mücadelesini sürdürse de telaşlanan ve kaçmaya çalışan askeri durduramadı. Bu durumu farkederek Haçlılar kaçan askerlerin peşinden giderek savaş alanından uzaklaştı. Orada bulunan Dımaşk güçleri Haçlıların savaş meydanını terkettiğini, az sayıda askerinin kaldığını görünce Haçlı karargâhını

51 Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s. 109 vd.

52 İbnü'l-Esîr, X, s. 497; İbnü'l-Kalânîsi, s. 169-170; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 578-579, trc. II, s. 23-24; Urfalı Mateos, s. 281. Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, s. 114 vd.

ele geçirdi. Willermus⁵³, savaş sırasında Tuğtegin'in ordusunu cesaretlendirerek teşvik ettiğini, eşleri ve çocukları için savaştıklarını ve topraklarını işgalcilere karşı savunduklarını söylediğini belirtmektedir.⁵⁴ Bu şekilde Haçlıların Dımaşk'ı ele geçirme düşüncesi sonuçsuz kalmış ve Dımaşk Haçlı işgalinden kurtulmuştur. Muhtemelen bu olayın etkisiyle Tuğtegin'e ait olan, Bikāa girişine hâkim aynı zamanda Kudüs ile Antakya arasında bağlantıyı sağlayarak Trablus'u da koruyan Refeniyye şehrini Trablus Kontu Pons Mart 1126'da kuşatmaya karar verdi. Bilindiği üzere Tuğtegin'in olan bu şehri 1115'te Haçlılar ele geçirmiş ve kendileri için muhkem hale getirmişlerdi. Ancak Tuğtegin hazırladığı orduyla Refeniyye önlerine gelip aynı yıl Haçlıları ansızın bastırarak hezimete uğratmış ve şehri yeniden kontrolü altına almıştı. Bu durum 1126 yılına kadar böyle devam etti. Bu tarihte Pons, Kudüs Kralı II. Baudouin ile birlikte Refeniyye'yi kuşattı. Şehir coğrafi nedenlerden ötürü içinde çok az insanı barındırdığından savunma açısından oldukça zayıf bulunuyordu. Haçlıların ablukası ve saldırılarından dolayı da mücadele edemeyecek durumdaydı. Sonunda 18 gün süren kuşatma ve saldırılarla şehir halkı teslim olmaya mecbur edilerek, eşleri ve çocukları ile birlikte serbestçe gidebileceklerine dair söz verildi. 1126 yılı Mart ayının son günü Refeniyye Haçlıların eline geçti⁵⁵.

Bu olaydan sonra da Behram el-Esterâbâdî isminde Bâtînî birisinin Dımaşk'ta yaşamasına müsaade etmesi ve ona karşı hoş görülmesi atabege karşı halkın tepkisine neden oldu. Behram, İlgazi'nin tavsiyesi ile şehre gelmiş ve Tuğtegin tarafından kabul edilmişti. Ancak Behram'ın davasını yayma ve taraftar kazanma çalışmaları rahatsızlık verince Tuğtegin halkı yatıştırmak aynı zamanda onun İslama hizmet etmesi ve Sünniliğe geçmesini sağlamak için 1126 yılı Kasım ayında kendisine Banyas'ı verdi⁵⁶. Bu sünni bakış açısı ve Haçlılarla mücadele politikasına uygun bir hareket değildi. Bu yüzden atabeg çok eleştiri aldığı gibi Bâtînîlerin Suriye'de tutunmasına yol açmakla suçlandı. Ayrıca Mevdûd'un öldürülmesinde dahil olduğu zannını güçlendirmiş oldu.

Tuğtegin görüldüğü üzere, Türk-İslam dünyası ile mücadelede acımasız ve düşmanca hareket eden Haçlılara karşı direnç göstermeye çalışmış, bölgenin en hareketli ve yoğun olduğu bir dönemde siyasi olaylarda müstakil veya müşterek olarak yer almaya gayret etmiş ancak Behram el-Esterâbâdî'ye Banyas'ı vermek gibi yanlış bir kararla eleştirilere maruz kalmıştır. Her ne kadar Haçlılara karşı Banyas'ı verdiği, bu şekilde onlarla Bâtînîlerin işbirliğini engellemek istediği söylene de Haçlı tehlikesinin farkında olan bir beyin böyle bir kararı uygun olmasa gerekir.

5-Tuğtegin'in Ölümü ve Şahsiyeti

Dımaşk atabegi Tuğtegin, 1126 yılı yaz aylarında hastalandı. Gün geçtikçe hastalığı ağırlaşan atabeg ölmeden önce ileri gelen devlet adamlarını, emirleri, beyleri ve oğlu Tâcü'l-Mülük

53 Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 584, trc. II, s. 29.

54 İbnü'l-Kalânîsi, s. 174 vd; İbnü'l-Esîr, X, s. 505; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 582 vd, trc. II, s. 27 vd). Krş. Özergin, *a.g.t.*, s. 124-125.

55 Fulcherius Carnotensis, *RHC. occ.*, III, s. 479, trc. s. 292 vd; Willermus Tyrensis, *RHC. occ.*, I, s. 585 vd, trc. II, s. 30; İbnü'l-Esîr, s. 407, 505; İbnü'l-Adîm, s. 297. Krş. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara: TTK Yayınları, 1987, s. 71; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı*, 119-120.

56 İbnü'l-Esîr, X, s. 500. Krş. Demirkent, *Urfa Haçlı ...II*, s. 90-91.

Böri'yi yanına çağırarak vasiyetini yaptı. Ömrünün sonuna geldiğini söyledikten sonra büyük oğlu Böri'nin yerini alması gerektiğini, yokluğunu doldurabilecek şekilde yetiştirildiğini, kendisini takip edecek, adil ve eşit olacağından şüphesi olmadığını belirtti. Doğru, dürüst, adil ve hakkaniyetli olmasının ondan beklendiğini söyleyerek halefi olarak Böri'nin olmasını istedi. Bu vasiyeti yaptıktan sonra Şubat 1128'de Dımaşk'ta vefat etti. Kayıtlar kendisinden akıllı, adil, hayırsever ve cömert diye bahsetmekte, halkına merhametli yaklaşımı ve adil yönetimini övmektedir. Bu nedenle ölümüne halkı çok üzülmüş, ağlamış, günlerce matem tutmuşlardı⁵⁷. Haçlılarla mücadelenin önemli isimlerinden olan Tuğtegin⁵⁸ özellikle Dımaşk'ı korumak için çok çaba sarfetmiş, bununla birlikte bölge genelini de göz ardı etmemeye dikkat etmiştir. Haçlılarla ittifak yapmış olsa da onlara karşı cihadı bırakmamıştır. Zaten İslam kaynakları da kendisinin çok cihad ettiğini ifade etmektedir.

Sonuç

Atabeg Zahiraddin Tuğtegin, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un güvendiği ve değer verdiği devlet adamlarından biri olup, çalışkanlığı, vefası ve başarısı ile meliki etkilemiş, bu sebeple Tutuş tarafından oğlu Dukak'a atabeg tayin edilmiştir.

Haçlı kaynaklarında "Doldequinus" veya "Tuldequinus" olarak geçen Tuğtegin, 1104'te Dukak'ın ve ardından oğlu Tutuş'un ölümü üzerine Dımaşk'ta siyasi oluşum başlatarak Dımaşk Atabegliği veya Tuğteginliler Hanedanlığı'nı kurmuştur.

Dönemin beyleri arasında seçkin bir yeri olan Tuğtegin, Haçlılarla mücadelede de etkin bir isim olup özellikle Kudüs Haçlı Krallığı ile Trablus Haçlı Kontluğu'nun faaliyetlerini yakından takip ederek başta Dımaşk olmak üzere bölgedeki tüm Müslümanlara zarar gelmemesi için uğraşmıştır. Bununla birlikte şartlar gereği Haçlılarla ittifak yapmaktan da çekinmemiş fakat daha sonra pişman olarak mücadelesini kaldığı yerden sürdürmüştür. Bu ittifakı yaparken Selçukluların Dımaşk'ı elinden almasından çekinmesi de etkili olmuştur. Haçlılarla ittifak o dönem için gelişen şartlara göre ortaya çıkan bir durumdur ve bu ittifakları diğer bazı bey ve emirlerin de gerçekleştirdiği görülmektedir. Trablus emîri İbn Ammâr'a yaklaşımı, Sûr şehrindeki tutumu ve Arka'ya bakışı onun insani tarafını öne çıkarsa da kaynakların çoğunun kabulüyle Mevdûd'un ölümünden bizzat sorumlu tutulması ve suçlanması kariyerine yansımıştır. Dımaşk'ı Haçlılara karşı koruma gayreti ve çabası, özellikle de onların kuzeye ve doğuya ilerlemesini ve buralarda yeni yapılanmalara girişmelerini engellemiş bu da Türk-İslam dünyasının Haçlıları bölgeden çıkarma ve mevcut siyasi oluşumlarını ortadan kaldırmaya yönelik politikalarını güçlendirmiştir. Dolayısıyla Urfa'nın 1144'te İmâdeddin Zengi tarafından alınmasında ve buradaki Haçlı Kontluğu'na son verilmesinde Tuğtegin'in de rolünün olduğu söylenebilir. Ayrıca onun Dımaşk'a sahip olma ve savunma hususundaki hassasiyeti sadece Haçlılara karşı değil, Müslüman siyasi yönetimlere de aynı duygu ve düşünce içinde gerçekleşmiştir.

57 İbnü'l-Kalânîsî, s. 183 vd; İbnü'l-Esîr, X, s. 515-516.

58 Tuğtegin ile ilgili ayrıca bkz. Harold S. Fink, "The Role Of Damascus in the History of the Crusades", *The Muslim World*, 1959(XLIX), s. 41-53; Sevim, "Tuğtegin", *İA*, 12/2, s. 44-46; Taef El-Azhari, "Tuğtegin", *The Crusades an Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, 2006, s. 1204-1205.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

ıkar atışması: Yazar çıkar atışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaka/References

- Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC. occ., IV, s. 265-713, trc. Susan B. Edgington, *Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana. History of the Journey to Jerusalem*, Oxford: 2007.
- Alptekin, Coşkun, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın, 1985.
- _____, “Aksungur el-Porsuki”, *DİA.*, II, s. 297.
- Azım , *T rihu 'l-Azım *, trc. Ali Sevim, *Azım  Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler (h. 430-538= 1038/39-1143/1144)*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Cahen, C, *La Syrie du Nord   L' poque des Croisades et la Principaute Franque d'Antioche*, Paris: 1940.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, Ankara: TTK Yayınları, 1990.
- _____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium*, RHC occ., III, s. 311-485, trc. R. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville: 1969.
- Fink, Harold S., “The Role Of Damascus in the History of the Crusades”, *The Müslim World*, 1959(XLIX), s. 41-53.
- Galterius Cancellarius, *De Bello Antiochene*, RHC. occ., V, s. 75-132.
- Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, RHC occ., III, s.119-163 terc. R. Hill, *The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, Clarendon Press, Oxford: 1979.
- İbn Kesir, *el-Bid ye ve 'n-nih ye*, *Büyük İsl m Tarihi*, trc. Mehmet Keskin, İstanbul: ağrı Yayınları, 1994, XII.
- İbnü'l-Adim, *Buğyetü 'l-taleb fi t rihi Haleb*, trc. Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1982.
- İbnü'l-Esir, *el-K mil fi 'l-Tarih*, trc. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987, X-XI.
- İbnü'l-Kal nis , *Zeyl  T rihi Dımaşk*, trc. H.A.R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, London: 1932.
- Karaca, Sevtap Gölgesiz, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)*, Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- K c ksipahioğlu, Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- _____, *Haçlılar ve İstanbul (1096-1261)*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2021.
- _____, “Mevd d b. Altuntekin: Haçlılarla Mücadele Eden Bir Selçuklu Komutanı”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Eylül 2014), s. 37-49.
- _____, “Musul ve Halep Valisi İm deddin Zengi'nin Haçlılarla Mücadelesi”, *şarkiyat Mecmuası*, 36(2020), s. 103-126.
- _____, Artuklu Döneminde Orta Doğu'da Haçlılar ve Politikaları”, *Bir Medeniyet Merkezi*

- Olarak Orta Doğu Uluslararası Sempozyum Bildirileri 3-4 Kasım 2016 Mardin, Mardin 2017, s. 95-101.
- _____, “Haçlılarla Mücadelede Türklerin Rolü”, *Savaş Tarihi*, ed. Dr. Erdal Korkmaz-Dr. Sadık Emre Karakuş, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023, s. 21-47.
- Özergin, Muammer Kemal, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi Zahir al-Din Toğ-Tegin*, (Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi, 1965.
- Raimundus Aguilers, *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*, *RHC occ.*, III, s. 231-309; İngilizce terc. J.H. Hill ve L.L.Hill, *Raymond d’Aguilers*, Philadelphia: 1968.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret Işıltan, Ankara: TTK Yayınları, 1992, II.
- _____, “The First Crusade: “Antioch to Ascalon”, *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton, Marshall W. Baldwin, Madison, Milwaukee, London:1969.
- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- _____, Artukoğlu İlgazi”, *Belleten*, XXVI (1962), s.649-691.
- _____, “Tuğtegin”, *İA*, 12/2, s. 44-46.
- Taef El-Azhari, “Tuğtegin”, *The Crusades an Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray, 2006, s. 1204-1205.
- Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü ’z-zamân*, *RHC. Or.*, III.
- Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, trc. Hrant Andreasyan, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Willermus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, *RHC. occ.*, I, trc. E. A. Babcock - A. C. Krey, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By William Archbishop of Tyre*, New York: 1943, II.